

ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЕДИН ТИП СЛОЖНИ ИЗРЕЧЕНИЯ, БИТУВАЩИ В РАЗГОВОРНАТА РЕЧ

Обект на изследване в научното съобщение е класифицирането на един тип подчинени изречения, битували в българската разговорна реч, които не се включват в известните до този момент класификации. Това са изреченията от типа: Който става рано, не му стигат навуца /изречението е взето от сборника на П. Пашов и Хр. Първев "Съвременен български език. Задачи и текстове за упражнения", С., 1979, с. 240/. След наблюдения върху разговорната реч установихме, че такъв тип изречения не са рядкост, напр.: Който работи малко, не му стигат парите; Който знае много, не й дават думата и др.

Правилно впечатление, че във всички тези случаи в главното като задължителен елемент присъства кратката форма на личното местоимение за 3 л. единствено или множествено число, дателен падеж, която явно има структуроопределящо значение. Наличието на такова местоимение обаче, от една страна, облекчава, а от друга – усложнява определянето на вида подчинено изречение. Облекчава, доколкото е ясно, че по някакъв начин подчиненото изречение е свързано с тази форма. В известен смисъл подчинената предикативна единица дублира допълнението, изразено с му, й, им. При трансформация можем да получим следното изречение: На ставащия рано не му стигат навуца, където именният израз е допълнение, дублирано от му. Но когато се спрем по-подробно върху елементите на самата подчинена предикативна единица, установяваме, че тя не е и не може да бъде допълнителна, тъй като относителното местоимение-связ който е в Им. п. вместо очакваната замяна с на + В.п. Това подвежда определянето на подчиненото изречение към подложните от типа: Който не работи, не трябва да яде. В последния пример обаче главното изречение няма подлог и подчиненото естествено поема функциите на подлога /срв. Неработещият не трябва да яде/. Разглежданият от нас пример не може да бъде тълкуван по същия начин, тъй като в него главното изречение е друсъставно с подлог /навуца/, който се съгласува със сказуемото /стигат/. Ако се върнем към цитираните в началото изрече-

ния, в последното от тях /Който говори много, не й дават думата/ главното няма подлог, но по своята структура е едносъставно неопределенолично, което изключва възможността подчиненото да изразява подлога. Последният пример може да бъде трансформиран в Който говори много, не й се дава думата. Тази трансформация изравнява и това изречение с останалите, тъй като думата поема формалнограматическата функция на подлога.

Едва ли бихме могли да причислим подчиненото изречение към сказуемноопределителните, макар че в известен смисъл то е свързано с допълнението му. В българския език обаче няма фиксирани случаи на сказуемно определение /респ. сказуемноопределителни изречения/ към косвеното допълнение.

Остава като единствен възможен вариант за класифициране на това изречение то да бъде определително. В този случай с основание можем да си зададем въпроса има ли определения /а и възможно ли е да има/ към допълнение, изразено с кратка падежна форма на местоимение. Такива примери не можахме да открием. Отчитайки клиничния характер на кратките падежни форми на местоименията и съответстващата им функция и семантика, не бихме могли да разчитаме на подобни примери.

И така, дотук установихме, че изреченията от типа Който става рано, не му стигат навуша не са допълнителни /в известния досега смисъл на този термин¹/, не са подложни, тъй като главното изречение е двусъставно с изразен подлог, а подчиненото не се свързва нито семантически, нито функционално с него, не са сказуемноопределителни, защото към косвеното допълнение няма фиксирани случаи на сказуемно определение, не са и определителни към му, защото кратките форми на местоименията нямат определения /вероятно поради клиничния си характер, а и поради стилистичната ограниченост да поемат логическия акцент/.

Има възможност да се направи и друго тълкуване на този тип изречения във функционалностилистичен план. Според нас те са съпоставими с контаминирани фрази от типа Той не му се яде, типични за разговорната реч. И в двата случая първата част /съответно Който става рано и Той/ създава впечатлението, че се изразява субектът, а втората част показва други отношения. Но докато в простото изречение трансформацията и осмислянето на първата част са елементарни /На него не му се яде/, в сложното едно директно следване

на модела от простото не дава същия резултат /На когото става рано, не му стигат навуша/.

Все пак, ако възстановим пълната структура на приведените за пример изречения, ще получим два варианта²:

1. Който става рано, на него не му стигат навуша, Който работи малко, на него не му стигат парите, Който говори много, на нея не ѝ дават думата. В този случай се наблюдава интересно утвърждаване на допълнението: то се изразява едновременно с подчинено изречение /Който става рано/, с пълна дателна форма на личното местоимение /на него/ и с кратка дателна форма на същото местоимение /му/.

2. На този, който става рано, не му стигат навуша, На този, който работи малко, не му стигат парите, На тази, която говори много, не ѝ дават думата. Оказва се, че в изречението има елипса на допълнението, което се дублира с му. В такъв случай в логически план подчинената предикативна единица все пак е определителна, макар че формалнограматически елипсата възпрепятствува определянето ѝ като такава. Последната забележка може да се отнесе и към първия тип трансформация.

Не случайно още в началото на научното съобщение подчертахме, че изречения от този тип са характерни за българската разговорна реч. Този факт е основен, тъй като елипсата е често срещано явление в разговорната реч.³ Изхождайки от особеностите на един от функционалните варианти на българския език, ние правим извода, че изречението е сложно съставно с подчинено определително. Остава обаче открит въпросът, дали формалнограматическият анализ може да го класифицира като такъв вид подчинено изречение.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Граматика на съвременния български книжовен език. Т. III. Синтаксис. С., 1983, БАН, с. 328.

2. В по-редки случаи може да се срещне възстановяване на модела не с показателно местоимение, а с пълната форма на личното местоимение, напр.: На него, който работи малко, не му стигат парите и т.н. Тук подчинената единица измени смисъла си, като или се откъсва от главното и се възприема като иметната, или придоби-

ва причинен оттенък. Затова ние няма да се спираме по-нататък върху този модел.

3. О. Б. Сиротнишча, Современная разговорная речь и ее особенности, М., 1974, с. 101.